

sinden rivayetler nakletmiş, Ehl-i sünnet'e ait rivayetleri özellikle Süyûtî'nin *ed-Dür-rû'l-menşûr*'una dayandırmıştır. *Kütüb-i Sitte*'den, Âlûsî'nin *Rûhu'l-me'ânî*'sinden ve Muhammed Reşid Rızâ'nın *Tefsirü'l-menâr*'ından da nakillerde bulunmuştur.

Tabâtabâî, Kur'an'da beyan edilmeyen meselelerin ayrıntılarıyla uğraşmanın insanı asıl gayeden uzaklaştıracağı düşüncesinden hareketle (*el-Mîzân*, XII, 51) İsrâiliyat'la ilgili haberleri aktarmakta ihtiyatlı bir yol izler. Ona göre bazı muhaddislerin ifrata kaçarak bu tür haberleri olduğu gibi kabul etmesine karşılık bazı çağdaş müelliflerin bütünüyle reddetmesi doğru olmamıştır. Nüzûl sebepleri de kuvvetli bir tefsir kaynağı kabul edilemez. Zira nüzûl sebebi diye zikredilen şeyler, nakledilen bir rivayetin genellikle müfessirler tarafından uygun düşen âyetlere uygulanmasından ibarettir. Bazan bir tek âyetin nüzûl sebebi olarak çeşitli haberlerin zikredilmesi de bunu göstermektedir (*a.g.e.*, V, 70, 370).

Akla ve re'y tefsirine önem veren Tabâtabâî'ye göre, "Kim Kur'an'ı kendi re'yi ile tefsir ederse isabet de etse hata etmiştir" meâlindeki hadisle (Tirmizî, "Tefsir", 1) yasaklanan şey, Kur'an'ı re'y ve ichtihadla tefsir etmek değil Allah'ın kelâmını kendi sözleriyle karşılaştırarak tefsire çalışmaktır. Hadisle yasaklanan re'ye dayalı tefsir metot itibariyle hatalı ve ilimsiz yapılan tefsirdir. Kur'an âyetleri arasında varlığı ileri sürülen tezat da bu tür tefsirin sonucu olup ilimsiz tefsir anlayışı yüzünden birçok âyet gereksiz te'villere mâruz kalmıştır (*a.g.e.*, V, 255).

Tabâtabâî, *el-Mîzân*'da ahkâm âyetlerini tefsir ederken ayrıntıya girmeyeceğini belirtmiş (*a.g.e.*, I, 13), Ehl-i sünnet'le İmâmîyye arasında ihtilâf konusu olan müt'a ve abdest gibi meselelerle ilgili âyetlerin dışında İmâmîyye'nin görüşünü zikretmekle yetinmiş, ancak müt'a ve mesh konuları üzerinde genişçe durmuştur. Müfessire göre müt'a câizdir ve İslâm'ın övünülecek bir hükmüdür. Abdest alırken de ayakları yıkamanın gerekmediğini, meshin yeterli olduğunu savunmuştur.

Müellife göre muhkem olsun müteşâbih olsun bütün âyetlerin te'vili mümkündür. Ancak te'vil, lafza ait anlamlar değil ona dışarıdan yüklenen bir mâna olup onun asıl mâna ve maksada nisbeti bir şeye verilen misalin o şeye nisbeti gibidir. Kur'an'da müteşâbih âyetlerin te'villerini bildikleri belirtilen "ilimde rûsûh sahibi

olan kimseler"den (Âl-i İmrân 3/7) maksat Ehl-i beyt imamlarıdır. Mâsum imamlar da te'vili bilirler. Müteşâbih âyetleri te'vil edebilmek için öncelikle muhkem âyetlere müracaat etmek gerekir. Muhkemle müteşâbih birer izâfî ifadedir, yani bir âyet bir yerde muhkem iken bir başka yerde müteşâbih olabilir (*a.g.e.*, III, 63-64).

Tabâtabâî özellikle itikadî konularda naklettiği görüşleri eleştiriye tâbi tutar. Âlûsî, Muhammed Abduh, Fahrreddin er-Râzî ve Gazzâlî gibi Ehl-i sünnet'e mensup birçok âlimin fikirlerini tenkit ve tahlil eder; nâdir de olsa Ayyâsî, Kummî ve Tabersî gibi Şîî müfessirleri eleştirdiği de olur. Şîa'nın anlayışına uygun biçimde imamla peygamberin gerekliliğini aynı sebebe dayandırır. Ona göre tevhid esaslarıyla mücehhez birtakım şahısların bulunması vâciptir. Bu şahıslar peygamberler ve imamlardır. Eğer bu iki insan grubu olmazsa yeryüzüne cehalet hâkim olur, yaratılışın gayesi bozulur (*a.g.e.*, I, 275-276; XI, 174). Bu noktadan hareketle *el-Mîzân*'da inanç esaslarıyla ilgili âyetlerin tefsirinde Şîa'nın imâmet, ismet, rec'at, velâyet, vasiyet ve takyime gibi prensipleri savunulmuştur.

Eserde ortaya konan Şîî yaklaşımları sebebiyle eseri mezhebî tefsirler arasında değerlendirenler olmuşsa da modern ilimlere, felsefî ve içtimaî yorumlara yer verildiği dikkate alındığında onu çok yönlü ansiklopedik bir tefsir olarak nitelendirmek ve daha çok içtimaî ve edebî tefsirler arasında mütalaa etmek gerekir.

Telifi Arapça olarak yaklaşık yirmi yıl süren ve 23 Ramazan 1392'de (31 Ekim 1972) tamamlanan *el-Mîzân*'ın (Bahâeddin Hürremşâhî, *et-Tefsir*, s. 91) Tahran'da baskıları yapılmış (1375, 1389, 1392), ayrıca Beyrut'ta neşredilmiştir (1393/1973, 3. baskı). Tefsiri Muhammed Bâkır Müsevî *Terceme-i Tefsirü'l-Mîzân* adıyla Farsça'ya (I-XX, Kum, 1363-1367 hş./1984-1988), Seyyid Saîd Ahdar Rızvî *al-Mizan: An Exegesis of the Qur'an* ismiyle İngilizce'ye (I-VI, Tahran 1403-1406/1983-1986), Vahdettin İnce ile Salih Uçan da *el-Mîzân fî Tefsiri'l-Kur'an* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul 1993-2004; tamamı yirmi cilt olacak tercümenin 2004 yılı itibariyle ilk sekiz cildi yayımlanmıştır).

el-Mîzân üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Ali el-Evsî'nin *eş-Tabâtabâî ve menhecühû fî tefsirihî'l-Mîzân* (Tahran 1405/1985), Ali Rızâ Mirza Muhammed'in *Miftâhu'l-Mîzân*

(I-III, Tahran 1406), İlyâs Kelânterî'nin *De-lîlü'l-Mîzân fî tefsiri'l-Kur'an* (Tahran 1362 hş./1412) ve İbn Fezzû'un *Fehârisü'l-Mîzân fî tefsiri'l-Kur'an* (Kum 1403) adlı eserleri ile Hudayr Ca'fer'in *Tefsirü'l-Kur'an bi'l-Kur'an 'inde'l-'allâmeti't-Tabâtabâî* (*Risâletü'l-Kur'an*, sy. I, [Kum 1411], s. 38-58) adlı makalesi zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, "Tefsir", 1; M. Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mîzân*, Beyrut 1983, I, 4-14, 275-276; III, 63-64; V, 70, 255, 370; XI, 174; XII, 51; Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, *İtticâhâtü't-tefsir fi'l-karâni'r-râbi'* aşer, Riyad 1407/1986, s. 239-252; Bahâeddin Hürremşâhî, *et-Tefsir ve't-tefâsîrü'l-hadişe*, Beyrut 1990, s. 91-106; a.m.f., "Der Bâre-i Tefsirü'l-Mîzân", *Neşri Dâniş*, II/1, Tahran 1360 hş., s. 11-17; M. Ali Ayâzî, *el-Müfessîrûn*, Tahran 1414, s. 703-711; Hasan Hasanzâde Âmilî, "Allâme Tabâtabâî Müfessir-i Büzürg-i Şî'a", *Neşri Dâniş*, II/1 (1360 hş.), s. 5-10.

MUSA KÂZİM YILMAZ

MİZANCI MURAD

(1854-1917)

Jön Türkler'in önde gelen isimlerinden, fikir adamı, gazeteci ve yazar.

Dağıstan'ın Huraki kasabasında doğdu. Asıl adı Mehmed Murad'dır. Babası kadılık ve müftülük yapmış olan Hacı Mustafa Efendi'dir. Mehmed Murad küçük yaşta dinî bilgiler almaya başladı ve Arapça öğrendi. Daha sonra Timurhan Şûrâ Rüşdiyesi'ni (1864), İstavropol Gimnazyumunu ve Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1866). Ruslar'ın baskıları karşısında küçük yaştan beri İstanbul'a gidip halife ve İslâm dinine hizmet etme arzusu içinde büyüdü. Bu ideale 1873 yılında İstanbul'a geldi. Matbûât-ı Dâhiliyye Kalemî'nde çalışırken aslen Kafkasyalı olan Maliye Nâzırı Şîrvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa'nın himayesini gördü, onun konağına yerleşti, bir süre sonra da mühürdarı oldu.

1876-1877 yıllarında *Vakit* ve *İttihad* gazetelerinde dış politikayla ilgili yazılar yayımladı. Açılan bir imtihanı kazanarak Mekteb-i Mülkiyye'ye hoca oldu; burada ve Mekteb-i Hukuk'ta tarih dersleri verdi, ayrıca Dârülmuallimin-i Âliye'de hocalık ve müdürlük yaptı. Muhtelit Muhâcirin Komisyonu'nda ve Maarif Nezâreti Teftiş ve Muayene Heyeti'nde çalıştı (1879-1882). Bir ara memleketi Dağıstan'a gitti, dönüşünde *Mizan* gazetesi çıkarılmaya başlandı (21 Ağustos 1886, bk. MİZAN). Önce-

leri II. Abdülhamid'in teveccühünü kazanan gazete eleştiri dozunu giderek arttırdı. 1891'de dört yıl kadar görev yapacağı Düyûn-ı Umûmiyye komiserliğine getirildi. İkinci rütbeden Mecidi nişanı ve altın liyakat madalyasıyla taltif edildi (1893); burada millî menfaatleri gözeten haysiyetli ve tâvîzsiz bir tutum izledi. Memleketin içine düştüğü siyasî, iktisadî ve içtimâî felâketlerden kurtulabilmesi için çoğu Mekteb-i Mülkiyye'den talebesi olan genç nesil onun kendilerine rehber olmasını istiyordu. Bu amaçla hazırladığı bir reform lâyihası II. Abdülhamid tarafından ilgi görmeyince yönetimle arası açıldı. Düyûn-ı Umûmiyye'den tanıdığı bir kısım Batılılar'ın da teşvik ve telkinleriyle düşüncelerini rahatça dile getirebilmek için Avrupa'ya kaçmayı planladı.

Kasım 1895'te Sivastopol üzerinden önce Dağıstan'a, oradan Kiev- Viyana yoluyla Paris'e gitti. Ermeni hareketini ve Şark meselesini çözüme kavuşturmak için Jön Türkler'le, İttihat ve Terakkî lideri Ahmed Rızâ Bey'le görüştü. Konuyla ilgili olarak *Le Figaro* gazetesinde bir mülakatı yayımlandı. Daha sonra Londra'ya geçerek Lord Salisbury ve bazı Ermeni komitacılarıyla temaslar kurdu; ancak kısa sürede büyük hayal kırıklığıyla Paris'e döndü. Ahmed Rızâ'dan da umduğu ilgiyi göremedi. Jön Türkler'in bir kısmı Ahmed Rızâ'nın yerine cemiyetin başına geçmesini teklif ettilerse de kendisi Mısır'a gitti ve *Mizan* gazetesini Kahire'de yayımlamaya başladı (Ocak 1896). Bu dönemde yazdığı yazılarda saraya ve özellikle II. Abdülhamid'e açıktan açığa cephe aldı ve ağır eleştirilerde bulundu. Padişahı ya meşrutiyeti kabule ya da saltanatı terketmeye davet etti. Bunun üzerine giyaben idama mahkûm edildi.

Temmuz 1896'da tekrar Paris'e döndü ve Ahmed Rızâ'ya muhalefet eden Kay-

Mizancı Murad

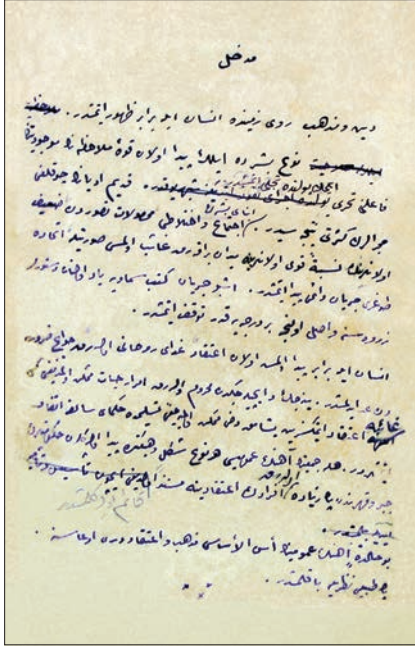
makam Şefik, Çürüksulu Ahmed, İshak Sükûti, Şerefeddin Mağmûmî, Süleyman Nazif ve Ali Kemal gibi Jön Türkler'in desteğiyle İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin başına geçti (Kasım 1896). Ahmed Rızâ'nın çevresindeki Jön Türkler'le ihtilâfları artınca cemiyetin merkezini Paris'ten Cenevre'ye nakletti, *Mizan* gazetesini de cemiyetin yayın organı olarak orada çıkarmaya başladı (Mayıs 1897). Ancak İttihat ve Terakkî mensupları arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırma teşebbüslerinde başarılı olmadı. Serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa'nın padişah adına birtakım vaatleri ve 1897 Türk Yunan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanması üzerine II. Abdülhamid'in ilân ettiği genel af ve biraz da aile hasretiyle cemiyetin reisliğini bırakarak İstanbul'a döndü (Ağustos 1897). Fakat verilen sözlerin hiçbiri gerçekleşmediği gibi İstanbul'a döner dönmez göz hapsine alındı. 1899'da Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi üyeliğine getirildi. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle istifa ederek *Mizan*'ı tekrar çıkarmaya başladı (30 Temmuz 1908). İktidardaki İttihat ve Terakkî Fırkası'na şiddetle muhalefet edince gazetesini kapattı. Daha sonra, Otuzbir Mart Vak'ası'nın tahrikçileri arasında bulunduğu ileri sürülerek müebbet kalebentlik cezasına çarptırıldı ve Rodos'a sürgüne gönderildi (Haziran 1909). Bir süre Rodos'ta, bir süre de Midilli'de kaldı. Burada iken *Târîh-i Ebû'l-Fârûk* adlı eseriyile hâtıralarını kaleme aldı. 1913'te çıkan af üzerine İstanbul'a döndü. Hayatının son yılları tam bir yalnızlık ve sefalet içinde geçti. 15 Nisan 1917'de Anadoluhisarı'ndaki yalısında öldü ve Anadoluhisarı Mezarlığı'na defnedildi.

Tanzimat'tan sonraki Türk fikir hayatının önde gelen şahsiyetlerinden olan Mizancı Murad, gerek Mekteb-i Mülkiyye'deki hocalığı gerekse *Mizan* gazetesindeki yazılarıyla hürriyet ve meşrutiyet özlemi çeken genç nesle önderlik yapmış, onlara tarih bilinci kazandırmış bir aksiyon adamıdır. Hayatı boyunca fikir ve hayallerinin doğruluğuna inanmış, bu şuur onda giderek kendi kendini idealleştirme duygusu meydana getirmiştir. Bundan dolayı kendini daima örnek bir idealist olarak görmüş, çevresini ve yaşanan olayları kolayca değiştirebileceğini sanmış, ancak hep çatışma halinde ve sonunda yalnızlık içinde kalmıştır. Bir müddet fiilen aralarında bulunmasına, hatta liderliklerini bile yapmasına rağmen rejim meselesinde Jön Türkler'den çok farklı

düşünen Mizancı Murad bu konuda daha çok Yeni Osmanlılar'a yaklaşır. Mısır'da iken yayımladığı "Fırkamızın Hatt-ı Hareketi" başlıklı yirmi bir maddelik reform projesi onun diğer Jön Türkler'den ayrılan taraflarını göstermektedir. Mizancı Murad, devlet yönetimi için ileri sürdüğü meşveret usulünün şeriatın gerektirdiği bir sistem olduğunu savunur. Ona göre devletin resmî ideolojisi Osmanlılık, kültürel anlamdaki ideolojisi de ittihad-ı İslâm olmalıdır. Osmanlı Devleti'nin siyasî ve coğrafi bütünlüğüne zarar vermeyecek millî bir politika izlenmesini isteyen Mizancı Murad bunun için dış politikada muvazeneden yanadır.

Mizancı Murad'ın hemen hepsi gazete sayfalarında kalan makalelerinde devrine göre oldukça yeni ve modern sayılabilecek görüşlere sahip olduğu dikkati çeker. Onun çıkardığı *Mizan* bir haber gazetesi olmaktan ziyade fikir politikacılığı organı niteliğindedir. Burada gerek dış gerekse iç politika konusunda çok sayıda fikir yazısı yazmış, "İç Siyaset" başlığı altında devlet, rejim meselesi, yöneticiler, iktisat, maliye, eğitim öğretim ve sanayi konuları ile fakirlere yardımdan fuhsun yasaklanmasına kadar dönemin hemen bütün sosyal meselelerini ele almıştır.

Bir romanı, bir piyesi, "Mebâhis-i Edebiyye" ve "Üdebâmızın Numûne-i İmtisalleri" başlıklı yazılarıyla aynı zamanda edebî bir hüviyeti olan Mizancı Murad'a göre edebiyat bir milletin maddî ve mânevî hayatının ifadesidir. Bir milleti millet yapan bütün değerler o milletin edebî eserlerindedir. Geçmişte yazılı bir edebiyatı olan milletler çeşitli sebeplerle yeryüzünden silinseler bile adları, hayat maceraları, fikirleri ve medeniyetleri edebiyatları sayesinde yaşamaya devam eder. Bir toplumun ahlâkı, düşünceleri, gayeleri, bütün değer hükümleri ve medeniyet seviyesi de edebî eserlerinde görülebilir. Edebiyat toplumların hem aynası hem de gelişme vasıtasıdır; bu önemli rolü yerine getirebilmesi için belli bir ahlâk anlayışına bağlı olmalıdır. Mizancı Murad'a göre şiir, roman ve tiyatro türündeki eserlerin esas amacı mensup olduğu milletin ahlâkî güzelliğini geliştirmeye çalışmaktır. Bu görüşlerini edebiyata uygulayan Mizancı Murad eski Türk edebiyatını "iki üç yüz senelik hâb-ı gaflet" olarak nitelendirir. Yeni Türk edebiyatında ise güzel eserler ortaya konulmaktadır, fakat bunlar henüz Batılı eserler seviyesinde değildir. Türk edebiyatının gerçek anlamda millî ve Avrupaî olmasını önleyen iki

Mizancı Murad'ın el yazısıyla *İki Münevverin Hasbihali* adlı eserinin ilk sayfası (Abdullah Uçman arşivi)

önemli zaafı vardır: Taklitçilik ve ahlâkî edebiyata önem vermemek. Körü körüne Doğu'yu veya Batı'yı örnek almak aynı derecede zararlıdır. Nâmık Kemal gibi divan edebiyatını müstahcen ve gayri ahlâkî bulan Mizancı Murad, edebî eserlerde ele alınan konu ve şahısların mutlaka topluma örnek teşkil etmesi gerektiği üzerinde ısrarla durur. Ona göre bir şiirde mâkul ve dengeli olmak şartıyla hem hayal hem fikir bulunmalıdır. Ahlâkî edebiyatın bir türü olan şiirin gayesi de "tehzîb-i ahlâk"tır. Roman ve piyeslerde anlatılan konu ve olayların pek fazla önemi yoktur, çünkü bunları çok defa yazarlar yudurur. Fakat olay ve konuların mutlaka millî terbiyeye ve genel âdâba uygun olması gerekir. Mensup olduğu milletin duyularını ve görüşlerini aksettirmeyen eserler okuyucuda gerçeklik duygusu uyandıramaz. Bir edebî eserin mükemmelliği üslûp ve ifadesinin sade ve düzgün olması yanında okuyucuya bir ibret dersi vermesine bağlıdır. Bir toplumun hayata bakış tarzını, mânevî değerlerini en veciz şekilde aksettiren atasözlerine de ayrı bir önem verilmelidir. Felsefeleri olmadığı iddiasıyla eleştirilen Türk milletinin sadece atasözlerine bakmak bile bu tenkidin yanlışlığını gösterir. Bu sebeple Mizancı Murad, yazarların tasvirlerinde ölçülü ol-

mak şartıyla atasözlerini kullanmalarını hayata bakış tarzlarını göstermesi bakımından gerekli görür.

Mizan gazetesinde Nâmık Kemal'in *Vatan yahut Silistre*, Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Vuslat* piyesiyle Sâmipaşazâde Sezâi'nin *Sergüzeşt* romanı hakkında "Üdebâmızın Numûne-i İmtisalleri" başlığı altında yayımlamış olduğu yazılar, Tanzimat devrinde Türk edebiyatında uygulamalı tenkit türünün ilk örnekleri kabul edilmektedir. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adıyla kaleme aldığı tek romanında yazılarında teorik biçimde ileri sürdüğü fikirleri somut örneklerle ortaya koymuştur. Mizancı Murad, bu eseriyle Türkiye'de ilk defa sosyal kalkınma ve ilerlemenin ilkokuldan başlamak suretiyle yukarıya doğru gerçekleştirilebileceği görüşünü ele almıştır. Tarihçiliği ilmî olmaksızın ziyade ideolojik olan Mizancı Murad'ın hâtıraları ise hem kendisi hem içinde yaşadığı devir açısından önem taşımaktadır. *Devr-i Hamîdî Âsârı* da Türk kütüphanecilik tarihi bakımından dikkate değer bir eserdir.

Eserleri. *Târîh-i Umûmî* (I-IV, İstanbul 1297-1299); *Muhtasar Târîh-i Umûmî* (İstanbul 1302); *Devr-i Hamîdî Âsârı* (İstanbul 1308); *Muhtasar Târîh-i İslâm* (Bahçesaray 1890); *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* (İstanbul 1308); *Le palais de Yıldız et la sublime port* (Paris 1896); *Yıldız Sarayı Hümâyunu ve Bâbiâli* adıyla, Kahire 1313); *Müdafaa Niyetine Bir Tecavüz* (Paris 1314); *La force et la faiblesse de la Turquie* (Genève 1897); *Mücâhede-i Milliyye* (İstanbul 1324); *Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu* (oyun, İstanbul 1325); *Târîh-i Ebû'l-Fârûk* (I-VII, İstanbul 1325-1332); *Hürriyet Vâdisinde Bir Peñçe-i İstibdâd* (İstanbul 1326); *Enkâz-ı İstibdâd İçinde Züğürdün Tesellisi* (İstanbul 1329); *Meskenet Mâzeret Teşkil Eder mi?* (İstanbul 1329); *Taharrî-i İstikbâl* (I-II, İstanbul 1329-1330); *Tatlı Emeller Acı Hakikatler* (İstanbul 1330); *Akıldan Belâ* (Griboïov'dan tercüme, piyes, İstanbul 1330).

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanı (*Mansur Bey* adıyla, haz. M. Ertuğrul Düzdâğ, İstanbul 1972; haz. Birol Emil, Ankara 1980), ayrıca *Mücâhede-i Milliyye: Gurbet ve Avdet Devirleri* (haz. Sabahattin Çağın – Faruk Gezgin, İstanbul 1994) ve *Mizancı Murad Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hâtıraları: Hürriyet Vâdisinde Bir Peñçe-i İstibdâd, Enkâz-ı İstibdâd İçinde Züğürdün Tesellisi, Tatlı Emeller Acı Hakikatler* (haz. Celile Eren

Ökten Argıt, İstanbul 1997) adlarıyla hâtıraları yeni harflerle de yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şerif Mardin. *Jön Türklerin Siyâsi Fikirleri: 1895-1908*, Ankara 1964, s. 46-92; Hilmi Ziya Ülken. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya 1966, s. 178-188; Ali Çankaya Mücellidoğlu. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-69, II, 1047-1050; E. E. Ramsaur. *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trc. Nuran Ülken), İstanbul 1972, s. 42-45; Birol Emil. *Mizancı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1979; a.mlf.. *Jön Türklere Dair Vesikalar I: Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları*, İstanbul 1982, tür.yer.; R. P. Finn. *The Early Turkish Novel: 1872-1900*, İstanbul 1984, s. 51-64; M. Şükrü Hanioglu. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: 1889-1902*, İstanbul 1985, I, tür.yer.; Cevdet Kudret. *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, İstanbul 1987, I, 150-155; Sina Akşin. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987, s. 34-35; Fevziye Abdullah Tansel. "Mizancı Mehmed Murad Bey", *TD*, II/3-4 (1952), s. 67-88; Adnan Akgün. "(Mizancı) Mehmed Murad Bey", *Yedi İklim*, sy. 34, İstanbul 1993, s. 83-86; Abdullah Uçman. "Mizancı Murad'ın Yeni Bir Eseri: İki Münevverin Hasbihali", *İlmî Araştırmalar*, sy. 7, İstanbul 1999, s. 215-234; Mustafa Kutlu. "Mehmed Murad", *TDEA*, VI, 211-212; "Turfanda mı Yoksa Turfa mı", a.e., VIII, 393-394; M. O. H. Ursinus. "Mizâncî Mehmed Murâd", *EP* (İng.), VII, 205-206.

ABDULLAH UÇMAN

MİZÂNÜ'L-HAK

(Mizan-ı hak)

Kâtib Çelebi'nin
(ö. 1067/1657)

döneminin fikri hayatı
ve dinî tartışmalarına dair
Türkçe eseri.

Tam adı *Mizânü'l-hak fi ihtiyârî'l-ehak* olan eseri Kâtib Çelebi, kendi döneminde kısır çekişmelere dönüşmüş bulunan dinî ve ilmî tartışmaları belli bir yöntem çerçevesinde yeniden ele almak ve bu vesileyle Osmanlı ilim hayatında gözlemlediği olumsuzlukların sebeplerine inerek mevcut durumu eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutmak üzere kaleme almıştır. Kitabın daha ilk sayfalarında kanıtlama yöntemine (tarîk-ı burhân) ve bilginin ölçütü olarak mantığa (ilm-i mîzân) yapılan vurgu eserin adına da gönderme de bulunmaktadır. Müellifin, kitabı yazmakta olduğu sırada 24 Muharrem 1067 (12 Kasım 1656) tarihinde gördüğü bir rüyadan bahsetmesi (*Mizânü'l-hak*, s. 138) eserini ölümden yaklaşık bir yıl önce kaleme aldığını göstermektedir. *Mizânü'l-hak* akıldan ilimlerin gerekliliği konusunu işleyen bir mukaddime, yirmi bir me-